

Henrik Gahns AB

En av Uppsalas mera kända industrier var Henrik Gahns AB. I drygt 100 år verkade företaget i Uppsala. Det var 1867 som kemisten *Henrik Gahn* startade *Upsala Tekniska Fabrik* med adress Stora Torget. Här tillverkade han bläck och blanksvärta i sådan omfattning att lokalerna vid Stora Torget blev för trånga. 1870 flyttade han verksamheten till större lokaler med adress Bangårdsgatan 13.

"Compositionsboken"

Gahns är ett tidigt exempel på företag som bygger på ett samspel mellan vetenskap och industri. Henrik Gahn lade mycket tid på kemiska experiment av olika slag. I hans *"Compositionsbok"*, som han påbörjade 1866 redovisade han sina laboratoriearbeten. Där framgår att han bl.a. arbetade med preparat inom vitt skilda användningsområden såsom "smärtstillande vatten, medel mot finnar och vårtor, koleradroppar, hårväxtmedel, piller mot dålig andedräkt m.m.

Fil.dr Fredrik Söderlund, även han kemist, är ett namn nära förknippat med Gahns. Han var verkställande direktör för företaget under uppbyggnadstiden från 1874, då Henrik Gahn avled, till 1898 då han efterträddes av Axel Hagelin. Det var under Söderlunds tid fabriken flyttades till Kålsängsgränd 4, det var under Söderlunds tid som borsyrepreparaten Aseptin och Amykos blev företagets stora produkter och det var under Söderlunds tid företaget började tillverka tvålar.

I sitt laboratorium arbetades Henrik Gahn under senare delen av 1860-talet med att söka

Fakta: *Henrik Gahn* föddes den 1 april 1820 i Falun som son till salpetersjuderidirektören *Johan Henrik Gahn*. Han hade inte minst genom sin farfar - den framstående kemisten *Johan Gottlieb Gahn* - anknytning till det vetenskapligt förankrade utvecklingsarbetet inom svensk bergshantering. *Henrik Gahns* ansågs vara en för sin tid framstående kemist. Blev 1838 student i Uppsala, och 1841 elev vid Sveriges första tekniska högskola, nämligen Falu bergsskola. Det följande året blev han elev på Jernkontorets stat, där han 1843-48 var extra stipendiat. Där deltog han i en del av den geologiska kartläggning av Sverige, som då genomfördes på Jernkontorets bekostnad. Mellan åren 1852 och 1862 ägnade han sig åt skogsaffärer och lantbruk (Backa gård i Stenhamre som numera ingår i Ljusdals kommun). 1862 flyttade han till Uppsala där han menade att han bättre än på andra ställen i landet kunde tillgodogöra sig sambandet mellan vetenskap och industri och där han 1867 anlade en kemisk fabrik, som erhöll sin egentliga berömmelse genom hans 1868 gjorda uppfinning av konserveringsmedlet Aseptin och desinfektionsmedlet Amykos, två preparat med många efterföljare. Här var *Henrik Gahn* en föregångsman. Ingen före honom hade i Sverige så påtagligt kopplat samman produktutvecklingen med aktuella vetenskapliga rön. *Henrik Gahn* avled den 30 mars 1874 i Uppsala.

Aseptin och Amykos

och experimenterade bland annat med produkter som skulle kunna användas för livsmedelskonservering, som sedan långeliga tider varit ett stort problem. Det var då han upptäckte borsyrans bakteriedödande effekt. Konserveringsmedlet Aseptin skapades och det medlet var på sin tid revolutionerande då det kunde förhindra, eller åtminstone fördröja förruttnelseprocessen med åtskilliga månader. Vad detta innebar för förvaring av t.ex. livsmedel är lätt att förstå och Aseptinet ledde till såväl snabb expansion som stora försäljningsframgångar för bolaget.

I oktober 1868 kände sig Gahn mogen att visa upp sina rön. Inför notarius publicus och ett tiotal andra vittnen lät han försegla en tunna med köttstycken nedsänkta i en aseptinlösning. Tunnan med sitt innehåll förvarades därefter i tre månader i en lokal, som höll en temperatur av + 30 grader Celsius. När provotiden på tre månader gått till ända öppnades tunnan inför samma vittnen.

Köttet hade klarat sig utmärkt och hade inga spår av förruttnelse och förklarades efter tillagning som tjänligt för konsumtion. Den 28 oktober 1869 fick Henrik Gahn ett tioårigt svenskt patent på sitt konserveringsmedel som han då hade döpt till Aseptin.

I militärt bruk prövades det nya konserveringsmedlet under fälttjänstövningar 1871. I en utvärderingspromemoria samma år *"angående åtskilliga omständigheter vid Intendenturoäsendet under fälttjänst"* kan man läsa, att Aseptinet borde *"derföre utan tvifvel med mycken fördel kunna i krig begagnas till bevarande af färskt kött"*.

Henrik Gahns marknadsförde oftast sina produkter med intyg från experter av skilda slag och från belåtna konsumenter. Och så länge företaget fanns kvar blev det ett bestående inslag i bolagets marknadsföring.

Amykos var ett desinfektions- och munvårdsmedel med egenskaper, som fick läkare, tandläkare och vetenskapsmän att uttala sig positivt om dess användning. Preparatet användes från senare delen av 1870-talet bl.a. som desinfektionsmedel inom kirurgin vid Akademiska sjukhuset men framförallt i mer utspädd form som munvårdsmedel för personlig hygien. Amykostillverkningen pågick ända fram till 1967.

Henrik Gahns AB är annars för eftervärlden mest känt för sin tvåltillverkning, som i sortimentet kom att omfatta hundratals varianter av tvålar. Under sin storhetstid tillverkade Gahns också en rad andra produkter såsom bonvax, möbelpolityr, parfym, hårvatten, rakkräm m.fl. kemisk-tekniska produkter. Bland de stora preparaten i produktionen ingick t.ex. Maniol, Eau de Cologne och andra parfym, Hega, Borzita, Watsins Keratin och Do-Dos barnserier som stora försäljningssuccéer. Bolaget erhöll också ett flertal utmärkelser för sin goda kvalitet och sina utmärkta preparat. Tvåltillverkningen påbörjades redan i början av 1880-talet. Här följer ett urval av Gahns tvålar.

Hundratals varianter av tvål

Tvålen t.h. hette *Conquette* och ingick i produktionen åren 1950 - 1965

Lavendel 1867. Bilden t.v. var en riktig storsäljare under åren 1920-1968

Tvålen t.h. bar modellnamnet *Lavendel fleurs* och ingick i Gahns produktion åren 1910 - 1960

Tvålen Lanaja, bilden t.v. ingick i Gahns produktion åren 1928 - 1968

Tvålen *Furi*, bilden t.h. producerades hos Gahns under åren 1930 - 1968

Vid sekelskiftet 1900 hade Gahns 28 anställda varav 16 var kvinnor. Verkställande direktör var då sedan 1898 Axel Hagelin med en 30-årig anställning som kamrer i bolaget bakom sig. Tillverkningen per anställd var extremt hög, cirka 9 000 kr per anställd. Motsvarande genomsnitt för den svenska industrin som helhet uppgick vid samma tidpunkt till cirka 4 000 kr. Under 1890-talet hade tvålen successivt blivit företagets viktigaste produkt med betydligt mer än halva det totala tillverkningsvärdet.

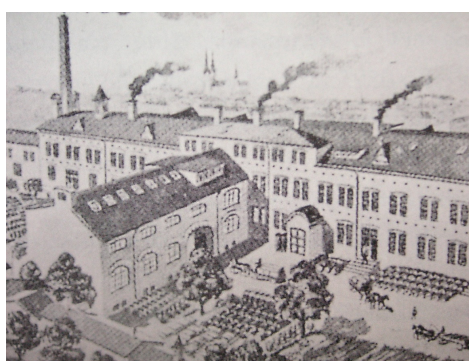
Några hundralappar i årslön

Vid samma tidpunkt - 1898 - uppgick genomsnittslönen för manliga anställda vid Gahns till i genomsnitt lite drygt 600 kr/år medan motsvarande lönesumma för den kvinnliga arbetskraften var drygt 400 kr/år. Det höga tillverkningsvärdet per anställd innebar att Gahns klarade sin produktion med en relativt liten arbetsstyrka. Tillverkning av tvål var inte heller särskilt personalkrävande. Den stora andelen kvinnor med betydligt lägre lön än sina manliga arbetskamrater påverkade naturligtvis också den här bilden.

När Axel Hagelin 1912 avgick som chef för företaget efterträddes han av Erik Gahn, grundaren Henrik Gahns son. Hans period som företagsledare blev kortvarig. Han avled i augusti 1913 och efterträddes då av Emil Fredriksson, som 25 år senare överlämnade chefskapet till sin son Ragnar Fredriksson. Det var under far och son Fredrikssons tid vid rodret som de stora ekonomiska framgångarna för företaget kom.

Fabrikskomplexet i kv. Gudrun i centrala Uppsala var ständigt under om- och tillbyggnad. Produktsortimentet utvecklades och utökades. Vid halvsekelövertaget 1950 hade företaget cirka 400 anställda, cirka 16 miljoner kr i omsättning och Gahns produkter, och då särskilt Aseptin och Amykos, hade länge sålts över praktiskt taget hela världen. Och dessa två produkter erövrade medaljer, diplom och höga utmärkelser vid utställningar runt om i världen.

Fabriken i kv. Gudrun

Gahns produkter såldes över hela världen

Försäljningsframgångarna med främst Aseptinet och Amykosen ledde till att man på Gahns ganska snart började fundera över om dessa produkter även kunde säljas utanför Sveriges gränser. Något stort segertåg på världsmarknaden blev det väl inte men i de nordiska länderna gick försäljningen bra. Produkterna såldes hyfsat även i Tyskland och Frankrike. Enstaka order från Sydamerika, USA, Medelhavsländerna, Kina och Japan registrerades också. I allt väsentligt var Gahns det enda industriföretaget i Uppsala som hade en exportmarknad.

Storsäljande produkter från Gahns

I slutet av 1950-talet började svårigheterna för företaget att ge sig till känna. Såväl den internationella som nationella konkurrensen inom de marknadssegment där företaget agerade innebar att Gahns successivt fick allt svårare att hävda sig i konkurrensen.

Fabriksgrindarna stängdes pingsten 1968

1963 efterträddes Ragnar Fredriksson som verkställande direktör av Peter Gahn, sonson till grundaren. Ett år senare sålde han företaget till Barnängen i Stockholm, som drev företaget vidare några år.

Dagen före pingstafton våren 1968 stängdes fabriksgrindarna för sista gången och Henrik Gahns AB i Uppsala övergick till att bli ett industriellt kulturarv i Uppsala.

Roland Agius
2010-11-09

© Uppsala Industriminnesförening och Roland Agius, 2011